

DE LES FINQUES URBANES DEL DRAPER GUILLEM BORRIANA (SEGLE XIV) I DE CERTES PRECISIONS TERMINOLÒGIQUES

MIQUEL FORRELLAD SOLÀ

En el procés que es conserva a l'Arxiu Diocesà de Barcelona, i que versa sobre una reclamació promoguda a principis de l'any 1422 per Bartomeu Mir contra Antic Rupit i Pere Rosseta, marmessors subrogats en el testament del draper Guillem Borriana, clavari de la vila de Sabadell, que morí el 1386, s'hi troben dos inventaris dels béns deixats per aquest. Un iniciat, tot seguit després de la seva mort, pels marmessors testamentaris del difunt, la seva mare Francesca (na Borriana) i Humbert de Banyaloca (que anomenarem inventari de 1386); i un altre, fet uns vint-i-cinc anys després per Pere Rosseta, un dels marmessors subrogats damunt dits (que anomenarem inventari de 1411).

En aquests dos inventaris es fa referència a l'obrador de Guillem Borriana a la plaça de la vila, al seu habitatge al costat de ponent del carrer Nou (després anomenat de na Borriana), i també a uns solars i una casa i un hort que tenia davant del dit habitatge, a l'altre costat del mateix carrer, i que, pel darrera o llevant, donaven al mur de la vila. En el primer d'aquells inventaris, a més d'indicar-ne la situació, hi ha una descripció dels departaments o

estances que componien l'obrador i l'habitatge.¹ Ara, però, volem centrar la nostra atenció en l'emplaçament de l'habitatge i dels terrenys situats al davant d'aquest, un i altres, com hem dit, al carrer de la Borriana. Ens mou a fer-ho l'ocasió d'haver-se estat practicant darrerament interessants excavacions en aquell indret de la vila, i la sol·licitud de l'arqueòleg Albert Roig que intenta, amb rigor, documentar tot el possible les seves recerques i arribar a formular conclusions ben fonamentades.

UBICACIÓ DEL QUE FOU HABITATGE DE GUILLEM
BORRIANA AL COSTAT DE PONENT DEL CARRER DE
NA BORRIANA

Les referències que hi ha en els dos inventaris, en allò que aquí interessa, són les següents:

a. en l'inventari de 1386: *«un alberch... en lo qual lo dit deffunt habitava, lo qual és dins la dita vila de Sabadell en lo carrer Nou»;*

b. en l'inventari de 1411: *«alberch del dit difunt... en la dita vila, en lo carrer Nou. L'alberch termina a sol ixent en lo dit carrer Nou, a mig dia ab les honors d'en Ramonell, a ponent ab lo alberch qui*

¹ FORRELLAD (1983).

fou d'en Castella, a tremuntana ab les honors dels hereus d'en Ferrer Sibiula».

Quan vaig redactar l'opuscle citat més amunt² tractant de fixar l'emplaçament d'aquest habitatge on vivia Guillem Borriana, el vaig situar al costat de ponent del carrer de Borriana (dit encara carrer Nou), a prop del carreró d'en Ferrer Sibiula (també conegut com a carrer d'en Ferreró, i més tard anomenat Arc de Sant Cristòfol), i només separat d'aquest per l'espai d'una finca que, d'acord amb les afrontacions de tramuntana que especifica l'inventari de 1411, corresponia als hereus de Ferrer Sibiula. Aquesta ubicació responia al fet sabut que el nom de carreró de Ferrer Sibiula venia de tenir-hi aquest casa. I com que en l'inventari no es diu que la casa d'en Borriana afrontava al nord amb l'esmentat carreró, sinó simplement amb «*les honors* (és a dir propietat) *dels hereus de Ferrer Sibiula*», vaig suposar que aquests tenien la casa a la part sud (o migdia) del carreró.³

Però, posteriorment, nova documentació que em va anar venint a les mans com a conseqüència dels meus treballs d'informatització dels protocols notariais antics relatius a Sabadell (ja dels llibres existents a l'Arxiu Històric de Sabadell, ja sigui d'aquells que es conserven a l'Arxiu de Terrassa), em portà a la conclusió que la casa de Guillem Borriana al carrer Nou, tocava immediatament, per la part de tramuntana, amb el carreró de Ferrer Sibiula, sense cap casa entremig. Així és que quan en l'inventari de 1411 es deia que l'habitatge d'en Borriana termenava per aquest costat amb «*les honors dels hereus de Ferrer Sibiula*» no es referia pròpiament a l'edifici-casa d'aquests, sinó al carreró adjacent també propietat d'ells (no via pública, com expliquem més avall) conegut amb el nom de carreró de Ferrer Sibiula.

Els documents dels quals vaig treure les dades per arribar a aquesta conclusió són bàsicament una nota de data 19 de maig de 1351, inscrita als folis 52v/54 d'un dels llibres notariais relatius a Sabadell que es conserva a l'Arxiu Històric de Terrassa,⁴

i una altra nota, de data 28 de desembre de 1351, inscrita al foli 2 del llibre notarial, també a l'Arxiu de Terrassa.⁵

En cada una de les dues notes es fa referència a sengles finques situades a la vila de Sabadell que, pel costat de ponent, afrontaven amb el carrer que de la plaça va cap avall de la vila (el que s'anomenà carrer de Samuntada) i, per llevant, tenien sortida al carrer Nou (dit, després, de na Borriana). Una d'aquestes finques, la del llibre ACT1bis, era de propietat de Pere Rifós (abans de Feliu Samuntada) i tenia les afrontacions o termenals següents:

a llevant: el carrer Nou;

a migdia: les cases que foren de Pere Rubió;

a ponent: el carrer públic que va a la plaça;

a tramuntana: part, amb les cases de Bernat Santquirze i, part, amb Bernat Fatjó.

L'altra, té uns límits més complicats, perquè a més de la planta baixa edificada, en formava part una cambra edificada en pis, el sòl i part baixa del qual era d'una casa veïna (de la viuda de Bernat Fatjó); i encara, aquest pis, en el costat nord sobresortia, segons sembla, de la línia o paret de la resta de la finca de què tractem. Aquesta finca era fins a la data de la nota, 28-12-1351, de Bernat Santquirze, moment en què passa a ser de Guillem Gomar (en virtut de la venda que la nota registra).

A la dificultat d'interpretar-ne els límits, per la superposició de la cambra damunt dita, s'hi afegeix la de la lectura de la nota que en diversos indrets presenta ratllats i esmenes (fruit de la mateixa dificultat que el notari troba per descriure aquells límits); i la dificultat encara es veu acrescuda pels ratats marginals del foli i per algunes galeries de corc que es mengen diverses paraules. Això no obstant, sense gaire riscos d'error podem determinar les afrontacions d'aquesta finca, com segueix:

- De les cases que formen la finca (exclosa la cambra):

² FORRELLAD (1983).

³ FORRELLAD (1983), croquis de la p. 16.

⁴ Llibre de 16-3-1351 / 29-8-1351, de l'Arxiu Comar-

cal de Terrassa (166 folis). D'ara endavant ACT1bis.

⁵ Llibre de 28-12-1351 / 12-1-1352, de l'Arxiu Comarcal de Terrassa (35 folis). D'ara endavant ACT3.

a llevant:

- la cambra del mateix habitatge (en pis, el sota del qual és de la viuda de Bernat Fatjó);

a migdia (tant les cases com la cambra que componen la finca):

- habitatge de Pere Rifós;

a ponent:

- amb el carrer que va de la plaça via avall per la vila;

a tramuntana:

- part, amb la casa dels hereus d'Arnau de Mura,
- part, amb cases i retrocortall de la viuda Fatjó,
- part, amb cambra del jurisperit Guillem Martina.

- De la cambra:

a llevant:

- part, amb callarís o entrada de la finca que descrivim, al carrer Nou,
- part amb pati de la viuda Fatjó;

a migdia:

- igual que les cases de la finca de què tractem (v. supra);

a ponent:

- part, amb l'obrador o cases d'Arnau de Mura;

a tramuntana:

- igual que les cases de la finca descrita (segons sembla).

De les afrontacions de les dues finques que acabem de ressenyar es desprèn que eren contigües, de manera que la part de migdia de la segona tocava amb la part de tramuntana de la primera. I més avall, al costat sud d'aquesta, hi havia les cases «*que foren*» de Pere Rubió.

Ara bé, sabem que del carreró de Ferrer Sibiula també se n'havia dit «*d'en Rubió*» i, per això, tot mou a creure que aquest habitatge d'en Rubió devia ser el que tenia el carreró o passadís contigu que amb aquest nom es coneixia; amb el benentès que ja hem vist que era la casa (altrament el document hauria dit «*les honors*», és a dir, propietat simplement, de Pere Rubió) la que tocava amb la d'en

Pere Rifós i, per tant, el carreró havia de ser al costat de migdia de la casa d'en Rubió. Per l'altra banda, en Rubió ja no era, el 19 de maig de 1351, l'amo de la casa (recordem que el document es refereix «*a les cases que foren de Pere Rubió*»); i nosaltres pensem que ja en aquesta data devia haver estat transferida a Ferrer Sibiula, que és el nom que agafa el carreró en desplaçar aquest en Rubió, l'anterior propietari. Reforça aquest argument, el fet que en l'inventari de 1411, que comentàvem al principi, no es diu que la casa de Guillem Borriana afrontés per tramuntana amb la casa (o cases) de Ferrer Sibiula, sinó simplement «*amb les honors dels hereus d'en Ferrer Sibiula*», cosa que fa creure fundadament que la propietat d'aquest comprenia el carreró i, més al nord, la seva casa o cases, perquè altrament, si haguessin estat aquestes les que fessin front amb l'habitatge d'en Borriana, el més probable hauria estat que en aquella afrontació s'hagués dit «*amb la casa o cases*» i no pas simplement amb les honors dels hereus de Ferrer Sibiula. Tot això lliga amb la transmissió de propietat d'en Rubió a en Ferrer Sibiula, abans del maig de 1351 (en què ja hem vist que el primer no n'era propietari), que fa que en l'inventari de 1411 s'esmenti aquest darrer com a posseïdor de la finca limítrofa.

Altres arguments podríem adduir per reforçar algunes de les premisses que ens porten a les anteriors conclusions. Però, aquí en prescindirem, ja que la seva casuística complicaria innecessàriament la nostra exposició.

UBICACIÓ DELS SOLARS, UNA CASA I UN HORT DE GUILLEM BORRIANA AL COSTAT DE LLEVANT DEL CARRER DE NA BORRIANA

Les referències que hi ha en els dos inventaris damunt dits, respecte a aquests béns immobles que posseïa Guillem Borriana, són les següents:

a. En l'inventari de 1386: «*Item altre alberch qui és denant lo dit alberch, a IIII portals*» («*lo dit alberch*», es refereix a la casa de la part de llevant del carrer on habitava Guillem Borriana);

b. En l'inventari de 1411: «*Item en lo dit carrer [Nou] tres spays de alberch e ab un ort, qui afronten: a sol hixent ab lo mur [de la vila], a migjorn ab en*

Bernat Gomis, hort, a sol ponent ab lo dit carrer Nou, a tremuntana ab l'alberch d'en Pere Solà».

Dels dos textos transcrits es dedueix inequívocament que les indicades finques eren al costat de llevant del carrer de Borriana, i concretament que la casa que aquí es menciona era davant de l'habitatge d'en Guillem Borriana (a l'altre costat, de ponent, del carrer), però «a 4 portals». L'única dificultat que es presenta és la de saber què vol dir exactament «a 4 portals». Crec que no vol dir altra cosa que, si ens situem davant per davant de l'habitatge d'en Borriana, a l'altre costat del carrer, trobarem aquella casa quatre portes o solars més amunt d'aquest habitatge. Finalment, pel que fa a l'expressió «tres spays de alberch», penso que equival a solars o terrenys per edificar suficients per a tres cases.⁶

PRECISIONS TERMINOLÒGIQUES

En els documents que hem comentat apareixen algunes expressions que avui poden presentar certes dificultats de comprensió. Això ens ha mogut a tractar d'explicar el significat de determinats termes urbans continguts en els textos transcrits. Però en fer-ho, ens ha semblat oportú de no limitar-nos als termes o expressions que es troben en els documents indicats, sinó estendre'ns a considerar-ne també alguns de semblants que podem trobar en altres documents notariais sabadellencs de la mateixa època, que anirem citant oportunament. Ens fixarem en els següents: I) els compresos dins el concepte genèric de casa o edificació habitable i els seus annexos: «domus» en singular o en plural, alberg, «hospitium» i cortal; II) els relatius a vies urbanes públiques o privades: call, callís, callarís o callerís, carreró i «vicus». En fer-ho intentarem determinar el significat que aquests termes prenen en els textos sabadellencs de l'època, amb el simple propòsit de facilitar-ne la interpretació, sense pretendre que la significació que aquí els atribuïm sigui necessàriament generalitzable o transportable a altres contextos, si no es fa una compulsa i anàlisi documental prèvia en aquests altres àmbits.

MOTS RELATIUS A CASA O EDIFICI HABITABLE I ELS SEUS ANNEXOS

Es fa difícil assenyalar les diferències i els límits precisos que hi ha entre els diversos vocables que signifiquen aquest concepte d'edifici destinat a habitació humana. Penso que el mateix notari o escrivà no ho té clar del tot quan es troba davant d'un cas concret. Això pot explicar les amfibologies o ambigüitats lèxiques que sembla que, a vegades, l'escometen quan tracta de denominar algun d'aquests espais habitables i que el mouen a utilitzar més d'un terme per donar a entendre el que vol expressar. Per exemple, ho podem veure quan anota:

- «... cum domo seu hospitio...» (foli 27v del manual notarial AHS:E-16/1);

- «... in domibus sive hospitiiis...» (foli 74, del llibre ACT1bis);

- i, fins i tot, quan diu «... de quodam cortali sive domo...» (en el mateix foli 27v, AHS:E-16/1), en què, per cert, el mot «cortal» no es refereix a un espai pròpiament habitable, com veurem més avall.

Intentem, però, de veure els trets característics de cada un dels mots que s'usen, en els llibres notariais damunt dits, per expressar aquest concepte genèric d'edifici urbà habitable, o on té lloc alguna activitat humana, i que són els següents. En llatí: «domus» en singular o en plural (amb matisos diferents), i «hospitium»; i en català: «alberg», escrit usualment «alberch», i «casa» en singular o plural (que tractarem juntament amb el mot llatí «domus», perquè considero que són equivalents).

EL MOT LLATÍ «DOMUS» I EL SEU EQUIVALENT CATALÀ «CASA»

Aquests mots, «domus» en llatí i «casa» en català antic, dins el genèric sentit d'edificació habitable, tenen, en singular, una significació poc precisa, però se n'hi poden descobrir dues de concretes que semblen clares.

⁶ D'acord amb aquesta interpretació vaig situar les finques de Guillem Borriana en el dit carrer de na Borriana, en

la forma que es pot veure en el croquis de la pàgina 6 del meu opuscle citat.

Una primera accepció d'aquests mots, en singular, que ens apareix ben determinada és la que, en català, s'ha mantingut fins avui i que el DIEC defineix així: «*Edifici destinat a un ús especial, públic o privat*», com a casa de la vila. I que Pladevall, amb algun matís diferent, atribueix a «*casal o casa forta*»;⁷ i que, en termes generals, nosaltres entenem que és aplicable a tota casa, senyorial o eclesiàstica, titular d'una determinada jurisdicció.

És el mateix significat que podem veure que recullen els llibres notariais de què tractem, quan fan referència a la casa de la cúria o cort sabadellenca, a la de l'escrivania o notaria, ambdues situades a la plaça de la vila. Com veiem en els casos següents:

- En el manual AHS:E-16/1:

- folis diversos: «... *in quadam domo platee ville Sabadelli in qua tenetur curia dicte ville...*» (foli 52); «... *in quadam domo ville Sabadelli ubi tenetur curia dicte ville...*» (foli 53v); «... *in dicta villa Sabadelli intus videlicet domum ubi tenetur curia ipsius ville...*» (foli 56v); «... *in quadam domo platee Sabadelli ubi tenetur curia ipsius ville...*» (foli 72v); «... *in domo ubi scribania dicte ville tenetur, in platea dicte ville...*» (foli 125).

Cal, però, tenir present que la paraula «*domus*», en singular, té encara una altra significació, al costat de la d'edifici concret que una institució singular usa i on s'estatja o en què aquesta exerceix una especial funció o servei públic. És la de significar la institució mateixa, civil o eclesiàstica, que exerceix la funció o que és titular d'una jurisdicció determinada. Com s'esdevé en els textos que comentem, en el cas d'haver-se de referir, el notari, a la senyoria eclesiàstica de Sant Salvador (de la qual és titular el monestir de l'Estany, representada pel seu Paborde amb casa a la vila) per la qual algú té una determinada possessió o tinença. Així es veu, per exemple:

- En el llibre AHS:E-24/1:

- foli 88. «*ego teneo... per domum Sancti Salvatoris ville Sabadelli...*»;

- foli 88v: «*vos tenetis per domum Sancti Salvatoris ville Sabadelli...*»;

- En el llibre ACT1bis:

- folis 23 i 23v: «... *teneo per domum Sancti Salvatoris de Sabadello...*»

- foli 79v: «... *tenentur per domum Sancti Salvatoris de Sabadello...*»

Una altra accepció concreta de la paraula «*domus*», com a edifici habitable, és la que el mot català «*casa*» conserva encara en el domini lingüístic balear, amb el significat de cambra o departament d'un edifici, com veurem tot seguit, i que té una llarga tradició en el llenguatge antic comú dels països catalans, com en dóna exemples, a partir del segle XIV, el DCVB (entrada «*casa*»). Però que ja podem constatar molt clarament en Ramon Llull, que escriu:

«*Ans que mengessin, lo canonge pregà lo burgès que li mostràs tot son alberg. Per totes les cases de l'alberg lo menà, e lo canonge viu que en tot l'alberg no hac nulla cambra ni nulla casa a qui defallís nulla cosa, cor l'alberg era molt bell e bé obrat. En cada casa havia tot ço qui pertanyia a son ofici; cor en la cambra havia molts llits e molts rics draps, e en lo palau hac moltes armes e moltes taules, e moltes bèsties hac en lo estable, e en la cuina molts arreaments; en lo corral hac moltes gallines, oques, lenya... Con lo canonge se volc eixir de l'alberg del burgès... lo burgès li dic que una casa havia secreta en son alberg, e volia que la veés. Lo burgès menà en aquella casa lo canonge... En altra casa secreta era lo Crucifici, on lo burgès e sa muller estaven en oració e en contemplació...*».⁸

A les illes de Menorca i d'Eivissa encara és viva aquesta significació, com recull, pel que fa a la darrera, Coromines en el seu DECLC que cita un text de Villangómez que diu: «*d'una alqueria, a Eivissa, se'n diu, casament: cadascun dels prismes o cubs que assenyalen les diferents cambres, és una casa; hi ha les cases de dormir, les cases del carro, etc.; les de dormir comuniquen ordinàriament amb el porxo, habitació principal, amb porta al pati.*» On es veu que, en les edificacions rurals, la paraula «*casa*» pren un caràcter més definit de local, edifi-

⁷ PLADEVALL (1993), p. 24.

⁸ Ramon LLULL (1982), p. 185-186.

FOTOGRAFIA 1. Carrer de la Borriana, anomenat el carrer Nou els segles XVI i XVII, des del carrer del Mestre Rius, l'any 1932. (Autor: Àngel Casas, AHS).

FOTOGRAFIA 2. Carreró d'en Ferrer Sibiula, o d'en Ferreró, més tard anomenat Arc de Sant Cristòfor, de del carrer de la Borriana. Al fons s'observa el mencionat arc. (Autor: Francesc Casañas, AHS).

cació separada o dependència del cos principal de l'edifici, i no simplement el de cambra o compartiment de l'habitatge. A propòsit d'aquesta significació penso que quan, en els llibres notariais que comentem, es parla de cases (o «domus» en plural) pot ser molt bé que, en certs casos es faci referència a habitatges que tinguin aquesta mena de dependències o edificis complementaris, atès el doble caràcter i funció, urbana i rural que aquells acomplien, ja que la majoria dels sabadellencs que els ocupaven, a part del «jardin potager» que a vegades tenien al costat de l'habitatge, tenien peces de terra campa o horts fora vila.

Cal remarcar que quan l'escrivà, en els textos sabadellencs que analitzem, ha de fer al·lusió a un habitatge humà en general, rarament el denomina «domus» (casa) en singular, sinó que l'acostuma denominar «domus» (cases) en plural, tenint present aquesta idea o concepte que l'habitatge està compost

de diverses estances o apartaments. És a dir, que ens trobem davant un mot en plural que significa un sol conjunt o unitat (l'habitatge) de caràcter complex (compost de «cases» o «domibus»). Tant és així que en els llibres notariais trobem escrit, per exemple: «... quasdam domos meas cum retrocortallo qui ibi est contiguus eiusdem» en comptes de posar «earumdem», com exigiria la concordança; i semblantment, quan descriu les afrontacions, posa ordinàriament: «sicut affrontatur et terminatur», en singular, en comptes de dir en plural «sicut afrontantur et terminantur», i es donen tot seguit les afrontacions del conjunt com constituint una sola unitat edificada.

Notem, finalment, que tant el vocable llatí «domus» en plural, com el seu equivalent «cases», són pràcticament sinònims del mot «alberg» que, quan s'escriu en català en els textos que considerem, s'acostuma a preferir al de «cases». En tractem tot seguit.

EL MOT LLATÍ «HOSPITIUM» I EL CATALÀ «ALBERG»

La definició que de la paraula «alberg» dona el DIEC: «*Casa on es troba allotjament*» em sembla prou vàlida i significativa per recollir la matriu semàntica del mot. També la paraula llatina «*hospitium*» inclou aquestes idees bàsiques d'allotjament, hospitalitat i alberg. I entenc que ens serveixen per a explicar l'ús que se'n fa en els textos de l'època que considerem. Crec que mentre —com hem vist— la paraula «*domus*», en plural, és usada per expressar en general tot edifici destinat a habitació o on té lloc qualsevol activitat humana, s'acostuma a reservar la paraula llatina «*hospitium*» per designar concretament la casa o habitatge en què viu una determinada persona, o més particularment la casa que és d'una determinada persona que hi viu. És a dir, «*hospitium*» i «*domus*» tenen una igual significació genèrica i poden ser usats, i de fet així ho són a vegades, indistintament com a sinònims, però quan l'escriu posa «*hospitium*» ordinàriament ho fa en el sentit restringit que hem apuntat.

Així ens ho corroboren nombrosos exemples:

- En el manual AHS:E-16/1:

- foli 30 (data: 14-3-1401): «... *in hospitio ubi [erat] venerabilis et discretus Petrus Riera, presbiter et rector ecclesie Sancte Marie de Barbarano... scilicet in camera dicti hospitii ubi dictus rector cubabat...*».

- foli 30 (data: 15-3-1401): «...*constitutus personaliter ante ianuam hospitii Petri Stopera... et intraverunt intus dictum hospitium... scilicet in intrata dicti hospitii...*».

- foli 92v: «... *legi requisivit et fecit venerabili et discreto Petro Riera, rectori dicte ecclesie Sancte Marie de Barbarano, personaliter invento in hospitio habitationis sue intus villam Sabadelli intus quamdam cameram ubi cubabat...*».

- folis 124v i 126: «... *dedisse licentiam dicto Margarito Riffocii faciendi padrissos per totum frontem hospitii sui, scilicet a hospitio discreti Guillermi Martina, quod habet in dicta villa, usque ad portalem hospitii dicti Margariti inferiorem versus plateam dicte ville...*»; «... *dedisset licentiam Margarito Riffocii, maiori dierum, dicte ville Sabadelli, hedificandi unum padris subtus portale maiori sui hospitii; iterum ad cautelam dat eidem Margarito quod adhuc possit facere alium padris per tot lo front del seu alberch...*».

- En el llibre AH2: E-24/1:

- els folis 11/13 contenen l'heretament o donació que fan uns pares (Guillem Deganet i Francesca) al seu fill (Bartomeu) i entre els béns donats que el pare cedeix hi ha la casa en què habiten tots ells juntament, a la plaça de la vila, i una altra casa també a Sabadell, sota condició que si, per discrepàncies que sorgissin entre ells, no podien seguir vivint junts, els pares, o el supervivent dels dos, continuarien en la casa de la plaça (anomenada «*hospitium*»), i el fill hauria de quedar-se a l'altra casa (que és anomenada «*domus*» en plural); en aquests termes: «*Retinemus etiam nobis, casu discordia videlicet casu quo inter nos vel alterum nostrum superviventem vobiscum habitare nollemus, seu vos nolletis nobiscum habitare, quod nos seu alter supervivens teneamus et possidemus, teneat et possideat, hospitium predictum quod est in dicta platea, et vos dictus Bartholomeus dictas domos...*».

On també es veu ben clarament que s'usa la paraula «*hospitium*» per designar la casa en què viuen aquell o aquells de qui es tracta.

Pel que fa a la sinonímia entre «*domus*», en plural, i «*hospitium*» es dedueix del següent paràgraf del llibre ACT1bis:

- foli 74: «... *quasdam domos.. que sunt in villa Sabadelli satis prope plateam boum ipsius ville... Sicut affrontatur et terminatur: ab oriente in dicta platea, a meridie in domibus Guillermi de Deo, quondam, ab occidente in domibus sive hospitii subscripti scilicet Berengarii Rovira, partim, et partim et eius uxoris...*» (és a dir, amb les cases o albergs del sotascrit Berenguer Rovira, en part, i, en part, part també de la seva muller).

Finalment ens cal dir que tot i que —com hem dit— el mot llati «*hospitium*» equival també, en principi, a «alberg», aquest darrer mot català té un sentit més general en els textos de l'època de què tractem i esdevé més afí a «*domus*» en plural. És a dir, que no sols s'acostuma aplicar a la casa on hom habita sinó a qualsevol habitatge, hi habiti o no la persona que en sigui propietari. Així, com a habitatge on viu i és propi d'aquell de qui es parla, al principi d'aquest nostre escrit, hem vist com en fer referència a la casa de Guillem Borriana, en l'inventari de 1386 allí ressenyat està escrit:

«un alberch... en lo qual lo dit deffunt habitava, lo qual és dins la dita vila de Sabadell en lo carrer Nou»;

i, parlant d'un altre habitatge que és de Guillem Borriana, però no habitat per aquest, diu:

«Item altre alberch qui és denant lo dit alberch, a IIII portals» («lo dit alberch», es refereix a la casa de la part de llevant del mateix carrer, en la part de ponent del qual hi havia l'habitatge de Guillem Borriana);

i, fins i tot, quan es parla de solars, o espais urbans destinats a edificar-hi habitatges però encara no edificats, l'altre inventari, de 1411, diu:

«Item en lo dit carrer [Nou] tres spays de alberch (s?) e ab un [h]ort, qui afronten: a sol hixent ab lo mur [de la vila]...».

EL MOT CORTAL

El DIEC defineix «cortal» dient: «Corral, tancat per al bestiar. / Mas destinat exclusivament a la ramaderia, amb closes per al bestiar.» I entre les accepcions que dona de la paraula «closa» hi trobem les dues següents: «tanca que circueix un terreny, tanca o envà que separa completament dues coses.»; i la de «Part que acaba alguna cosa, esp. un edifici». Penso que aquestes definicions ens poden ajudar a interpretar el sentit, no pas idèntic, que a aquest mot donen els nostres escriptors quan usen aquest mot aplicant-lo a espais de caràcter urbà. Complementa aquestes definicions el comentari de Corominas (DECLC) a les frases «domibus et retrocortali qui sunt in calle Hospitalis ville Vici» (doc. de 1257) i «ne fer alcunes altres sutzures o legeses en un ort o reecortal» (doc. barceloní de 1302), en què, fent referència al mot recortal, diu que sembla que té el sentit «de pati posterior d'una casa (urbana)».

Dels textos que examinem, deduïm que quan s'hi parla de *cortals* o *rerecortals* es tracta d'espais compresos en un complex urbà o habitatge, però annexos al cos principal o edificat d'aquest i tocant sovint a un carrer o a un callerís, quan no esdevenen ells mateixos un callerís. Així:

- En el fitxer ACT1bis:

- foli 44v: «Item salvo et retineo... quamdam partem hospitii dicti Francisci Blanquer cum retrocortali ei contiguo..., sicut affrontatur et terminatur dicta pars quam me retineo, ab oriente in vallo dicte ville, a meridie in alia parte hospitii predicti et quibusdam domibus heredis Jacobi sa Joura, quondam; ab occidente in quoddam vico nuncupato 'lo carrer Nou'; a circio in orto et domibus quas ibi habet Petrus Samuntada, dicte ville.»

- foli 84: «... stabilio et in emphiteosim trado et concedo vobis... quasdam domos meas cum retrocortallo qui ibi est contiguus eiusdem... Sicut terminatur... a circio in domibus Michaelis Olivariis...»

Quant a si els cortals que s'esmenten en els textos que comentem, eren espais oberts o tancats, i al seu destí, direm en primer lloc que no sembla que fossin espais sota teulada, ni pel significat primigeni que hem explicat, ni pel que resulta de la clara afirmació que, en alguns casos, tenen els textos que comentem, com és ara:

«... in quodam retrocortali sive patio» (ACT3, foli 2v).

I pel que fa al seu destí, molt probablement devien tenir o haver tingut, almenys inicialment, la funció de corral per al bestiar. Recordem el que es llegeix en el text de Ramon Llull que més amunt hem transcrit, quan el burgès mostra al canonge les cases del seu alberg. Es fa constar que «en cada casa havia tot ço qui pertanyia a son ofici» i es diu que «en lo corral hac moltes gallines, oques, llenya». Destí que molt bé podria ser el de molts dels cortals dels habitatges sabadellencs (en què no fóra estrany que hi haguéssim vist pullular gallines, conills, cabres, etc.).

Si els cortals no eren sota teulada no vol dir que, si complien aquella finalitat de recollir el bestiar, no estiguessin a vegades comunicats amb algun espai contigu cobert destinat a establa o tinguessin un simple porxo d'aixopluc.

Jo crec, però, que, en molts casos, encara que en un principi haguessin tingut aquest destí de corral, el perderen i es convertiren en un mer pati o espai descobert comprès dins la tanca que circueix el terreny de davant o darrera d'un habitatge, i que normalment és contigu a un carrer, quan no són els mateixos cortals que esdevenen un callarís a través del qual es surt a la via pública.

Aquesta condició d'espai descobert és encara més evident quan, com diem, un portal pren el caràcter o esdevé callarís convertint-se en passatge privat i, en últim terme, en via pública, sense que ho contradigui el fet que, per tenir un millor accés al carrer principal, una part del callarís passi, cobert amb volta, per sota les cases amb façana a aquell carrer. El cas més característic en la nostra vila és el portal de na Burguesa. La situació d'aquest portal —darrera les últimes cases de la part nord-oest de l'antiga plaça, amb la qual es comunicava mitjançant un passatge de volta, mentre per l'altre extrem seguia, en direcció nord, travessant el que avui és carrer de Sant Antoni— l'explica molt bé Carreras.⁹

Aquesta existència d'edificacions privades sobre la volta que acabem d'esmentar, confirma la presumpció i reafirma la nostra tesi que els portals, quan es converteixen en callerissos, parteixen d'un origen privat i conserven, si més no inicialment, el seu caràcter de passatge particular.

A propòsit del portal de na Burguesa és curiosa la nota, continguda en el llibre ACT1bis, foli 122/124, d'una venda feta per Guillem Solà a Berenguer Borriana (oncle de Guillem Borriana de qui hem parlat al principi d'aquest escrit), d'una casa situada en el dit portal. La situació de la casa amb les seves afrontacions és descrita com segueix:

«est in villa Sabadelli in quodam callarisso quod est iuxta platea dicte ville, in loco vocato al portal de na Burguesa... Sicut affrontatur et terminatur: ab oriente in quodam spatio sive pati quod ibi est, a meridie in domibus sive pectore (?) Bernardi de Solerio, ab occidente in vallo, a circio, in pectore (?) Bernardi Solerii.»

Es tracta d'una de les cases situades al costat de ponent del portal, ja que, segons es diu, afronta, a ponent, amb el vall de la vila, mentre que, a llevant, termena amb un espai o pati, que devia fer front al portal. El més curiós del cas és que l'escrivà digui que la casa és *«in quodam callarisso quod est iuxta platea dicte ville in loco vocato al portal de na Burguesa»*. És indubtable que aquest callarís situat prop de la plaça, en un lloc que porta el qualificatiu

de na Burguesa, no pot ser altre que el portal de na Burguesa. I doncs com és que l'escrivà hagi escrit «portal» en comptes de «portal»? Penso que es tracta simplement d'un «*lapsus calami*». L'escrivà posa una «p» en lloc d'una «c»; error propiciat pel fet de trobar-se en aquell indret, i immediat al mateix portal, el portal de Terrassa (notem que el mateix Carreras diu que la part de tramuntana del portal no tenia nom especial i a vegades se'n deia carrer que va al portal de Terrassa). Senzillament, l'escrivà ha caigut en el parany derivat de la similitud de les paraules «portal» i «portal», que li ballen pel cap en escriure. O, més simplement encara, potser en aquell moment el portal de Manresa era conegut també amb el nom de portal de na Burguesa.

En conclusió: portal, o rereportal si és a la part posterior de l'habitatge, pot ser inicialment un corral, o també un simple pati, un passadís d'entrada o sortida de l'edifici, o pot passar a convertir-se en un callarís. Però si els mots «portal» i «callerís» són en diversos aspectes tan afins; quan es prefereix l'un a l'altre? Se m'acut pensar que el pati o el callerís pot anomenar-se «portal» perquè originàriament tingué aquell caràcter de closa o corral per al bestiar que abans hem vist, el mantingui o no en el moment de què es tracti, mentre que s'anomena simplement pati o callerís, quan no ha tingut mai aquell destí, o ja fa temps que l'ha perdut.

Resta, però, encara una altra dificultat. Com s'explica que en un cas, únic certament, *portal* sembla fer-se sinònim de casa?

Així ho veiem en el llibre AHS:E-16/1, on llegim:

• foli 27v: *«... firmavit et iuravit venditionem Ferrario Sibula, ville Sabadelli, de quodam cortali sive domo qui se tenet cum domo seu hospitio dicti Ferrarii ab occidente etc.*

• foli 58 (àpoca del preu de la venda inscrita en el foli 27v precedent): *«... quoddam cortale seu domum...»*.

Aquest darrer foli 58 es limita a ser el rebut del preu de la venda que registra el foli 27v. Es tracta, doncs, en realitat d'un sol cas, com ja hem

⁹ CARRERAS (1967), p. 134.

dit. L'única explicació que hi trobo és que, segons es pot deduir del mateix text del foli 27v, es tracta d'un pati o cortal annex a un habitatge i que, per tant, ja és o s'incorpora i passa a ser una de les «domus» (cases), en el sentit que abans hem explicat, que constitueixen el dit habitatge.

MOTS RELATIUS A VIES URBANES, PÚBLIQUES I PRIVADES

DEL MOT CALLERÍS, CALLÍS O CALL

Escrit «callerís», o també «callarís», «callís», i «call», significa carrer estret o, més en general, passadís. Quan els nostres textos notariais porten aquest mot en llatí en diuen «callarissus» (així llegim, per exemple, «in quodam callarisso» en el llibre ACT1bis, foli 122v). El seu significat l'explica molt bé Corominas¹⁰ que recull les formes «callerís», «callarís» i «call», equiparant-les amb certes matisacions i destacant, quan parla del darrer terme, que tot i que el seu sentit és aproximadament el de «carrer», entén que més aviat es tracta d'un pas com carrer però més o menys estret o fins ocasional.

Nosaltres trobem aquesta paraula en la descripció o en la delimitació de les cases de la vila, en el sentit indicat de carrer estret o passadís, com explicarem més avall. Però també, a vegades, com a pati o entrada descoberta que dona al carrer i, des d'on s'accedeix a la casa, cas en què domina el mer significat de pas per damunt del de carrer estret. Així es veu, per exemple, en la següent expressió:

«quidam callarís vel introitus sive patium dictarum domorum in vico vocato al carrer Nou» (ACT3, folis 2/3).

També domina l'estricta significat de passadís en expressions com:

«in quodam calle sive transitu dicte platee» (foli 20v del llibre ACT3), on el mot «call» significa el passadís que hi ha entre les taules de la plaça del mercat i no un carreró entre cases pròpiament dites.

Dèiem abans que, en els documents notariais del segle XIV i començament del XV, a què ens hem anat referint, trobem la paraula «callerís» o «callarís» (o l'equivalent llatinització «callarissus») amb el sentit de carreró estret. Així, per exemple, en el cas ja citat de la frase «in quodam callarisso» que s'aplica a l'anomenat callarís (o cortal) de na Burguesa; i Carreras també anomena «callerís» el carreró de Ferrer Sibiula, denominació que, ben segur, recull d'algun text original.

Jo m'inclino a creure que —com passa amb els cortals— els anomenats «callarissos» («callissos» o «callarissos»), tant quan aquests mots s'usen amb el sentit de pati o entrada, com quan tenen el sentit de carreró estret, si no sempre almenys inicialment, tenien caràcter privat. És a dir, era un espai que el propietari, dins sòl propi, deixava sense edificar, ja sigui com un pati exterior o entrada des del carrer, com hem vist més amunt, ja sigui com a passadís, més llarg encara que estret, que servia d'accés a la casa per un altre punt divers del carrer i que, en alguns casos, podia constituir un atzucac. Coincideix aquesta interpretació amb el caràcter de pas ocasional que pot tenir el mot, segons Coromines (supra). Vindria així a constituir el que modernament se n'ha dit «passatge particular», en contrast amb el mot «vicus» que és el carrer públic pròpiament dit. La diferent significació dels dos mots «callarís» i «vicus» la tenim clara en l'expressió, abans ja citada, «quidam callarís vel introitus sive patium dictarum domorum in vico vocato al carrer Nou». Caràcter públic del darrer que sembla que l'escrivà té interès a recalcar quan una via d'aquesta naturalesa està a prop d'un altra de caràcter privat (o callarís), com és ara quan, en descriure les afrontacions de la casa que era de Pere Rifós (abans d'en Feliu Samuntada) que, pel sud, limitava amb la que havia estat de Pere Rubió al costat del callarís de Ferrer Sibiula, diu que, afronta a ponent amb el «vico publico» que va a la plaça. (ACT1bis, foli 53).

Per acabar, diguem que amb significat equivalent a «callarís» els textos usen, a vegades, el mot «cortal», com ja hem vist més amunt. Mot que, això no obstant, hem inclòs més amunt a l'apartat dels

¹⁰ DECLE, entrada «call».

mots compresos entre els relatius a casa o als seus annexos, perquè aquest darrer és el seu significat més genuí.

DEL MOT «VICUS»

Sempre que en els textos notariais a què fem referència es parla d'algun carrer, el terme emprat per denominar-los en llatí és el de «*vicus*», de què ja hem donat algun dels molts exemples que podríem adduir. En canvi en els casos en què la denominació es fa directament en català, s'usa el mot «carrer». Per exemple, «carrer Nou», «carrer que va de la plaça a l'església», «carrer d'en Rossa», «carrer que va a la plaça», etc. Com acabem de dir, es tracta de les vies públiques de la vila, en contrast, crec jo, amb els passatges particulars anomenats callarissos o veus similars ja comentades.

BIBLIOGRAFIA

- INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (1995). *Diccionari de la Llengua Catalana* (DIEC). Barcelona.
- Antoni M. ALCOVER i Francesc de B. MOLL (1975). *Diccionari Català-Valencià-Balear* (DCVB). Palma de Mallorca, 2a. edició.
- Joan COROMINES (1991). *Diccionari Etimològic i Complementari de la Llengua Catalana* (DECLC). Barcelona, Curial Edicions Catalanes.
- Miquel CARRERAS (1967). *Elements d'Història de Sabadell*. Sabadell, Caixa d'Estalvis de Sabadell, 2a. ed.
- Miquel FORRELLAD (1983). *El draper Guillem Borriana, clavari de la vila de Sabadell*. Sabadell, Fundació Bosch i Cardellach, Quaderns d'Arxiu, XLIV.
- Ramon LLULL (1982). *Llibre d'Evast e Blanquerna*. Barcelona, Edicions 62.
- PLADEVALL (1993). *Guillem de Mont-rodon. Mestre del Temple i tutor de Jaume I*. Lleida, Pagès ed.

Nota: Els llibres notariais de l'Arxiu Històric de Sabadell, els designem E-16/1 i E-24/1 segons les respectives signatures o referències arxivístiques, a les quals anteposem les lletres AHS (Arxiu Històric de Sabadell). El llibre notarial de l'Arxiu Comarcal de Terrassa ACT3, l'hem designat així, a falta d'altre mitjà millor, tal com ho fèrem en el nostre article «Algunes qüestions que plantegen els llibres notariais del segle XIV relatius a Sabadell que s'han mantingut fins ara a l'Arxiu Comarcal de Terrassa». L'altre llibre del mateix Arxiu, també relatiu a Sabadell, no citat en aquell article però sí en el present treball, és el que designem ACT1bis.